

Opponensi vélemény Balogh Elemér: *A középkori német szentszéki bíraskodás intézménytörténete - Szervezet, hatáskör és működés* – című MTA doktori értekezéséhez

Balogh Elemér az 1990-es évek közepétől, több évtizedes kutatásai alapján minuciózusan dolgozta ki a középkori német szentszéki bíraskodás intézménytörténetét.

1. A kánonjogtörténet tudományán belül az állami jog történetének felosztásától eltérő tárgyalási szisztéma honosodott meg. Ez hagyományosan három nagy területet különböztet meg, melyek átfogják az egész, az Egyház történelme folyamán felhalmozódott kánoni joganyag, vagy azzal összefüggő íratlan és írott normatív rendszert, annak forrásait, irodalmát és intézményes rendszerét, mind szisztematikus, mind kronologikus rendben. Ezek az *egyházjogi forrástörténet*, az *egyházi intézménytörténet*, és az *egyházjogi tudománytörténet*. A kánonjogtörténet műveléséről általában elmondható, hogy az 1950-es évek végétől mindhárom említett területen – elsődlegesen Stephan Kuttner (†1996), majd tanítványi körének kutató, oktató, és szervezőtevékenységének köszönhetően (vö. Peter Landau [†2019]; Kenneth Pennington) – erőteljes fejlődésnek indult. Ez nagyban köszönhető a történészek és jogtörténészek kánonjogtörténeti kutatásokba való jelentős mértékű bekapcsolódásának. Mindezt kellőképpen mutatják a terület legfontosabb, és éppen Stephan Kuttner által 1958-ban útjára indított, négyévente megrendezésre kerülő *International Congress of Medieval Canon Law* szakmai eredményei, és a középkori kánonjogtörténeti kutatásokat (6. század végétől a 16. századig közepéig) felölelő, széles tematikájú kongresszusi köteteinek magas szintű tanulmányai (1958-tól 2024-ig tizenhét kongresszus, és tizenöt vaskos tanulmánykötet), amelynek hatására jelentős mértékben átrendeződött a már korábban is létezett itáliai, német, francia és spanyol „iskola”. Nem kétséges, hogy az utóbbi intézményesült keret hatására újabb generációk kezdtek meg tudományos munkájukat, egyúttal pedig új „iskolák” tudtak létrejönni, amelyek a kánonjogtörténeti kutatásokat nemzetközi kutatói együttműködési keretben valósítják meg. Így mostanra a német – amerikai, az olasz – francia, a spanyol, és az angol „iskoláról” is beszélhetünk, amely nem jelenti feltétlenül azt, hogy az „iskolához” sorolható kutatók mindegyike a megnevezés szerinti országban dolgozik, vagy onnan származik. Szintén jelentős változás, hogy mostanra jobban elkülönül a kánonjogtörténet, mint szenttudomány művelésének a formája (akár egy „iskolán” belül is), azoktól a formáktól és alkalmazott módszerektől, amelyek elsődlegesen a világi jogtörténet, a történelemtudomány, vagy a társadalomtudomány oldaláról közelítik meg a középkori kánonjogi anyagot. Ennek a fellendülésnek köszönhető a Kenneth Pennington és Wilfried Hartmann nevével fémjelzett kánonjogtörténeti sorozat (*History of Medieval Canon Law*), melynek kötetei közül a jelen doktori értekezés témája szempontjából a 2016-ban napvilágot látott, és az egyházi bíróságok 1100 és 1500 közötti működését szisztematikusan feldolgozó *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law* kötet nevezhető jelentősnek (Washington, D.C.). Azonban itt szükséges megemlíteni a Charles Donahue, Jr. munkáját dicsérő *Law, Marriage, and Society in the Later Middle Ages. Arguments about Marriage in Five Courts* (Cambridge 2008) terjedelmes – a bíróságokon folyó ügyek statisztikáját is tartalmazó – kötetet, valamint az Anders Winroth és John C. Wei által szerkesztett *Medieval Canon Law* kötetet (Cambridge 2022). Utóbbiban Wolfgang P. Müller mutatja be az egyházi eljárásjog statikus és dinamikus részének sajátosságait. Meggyőződésem, hogy Balogh Elemérnek a középkori német szentszéki bíraskodás intézménytörténetét részletesen kifejtő monografikus munkája méltó módon illeszkedik az említett jelentős nemzetközi kutatások közé, a kánonjogi intézménytörténet területén.

2. A Szerző a jelen Doktori értekezésében messze túllép a *Középkori bajor egyházi bíraskodás* című munkájában (annak 2021-ben kiadott, jelentősen bővített változatában) bemutatott tényközléseire és következtetéseire, amely így *novum*-ként gazdagítja, nemcsak a hazai, hanem hangsúlyosan a nemzetközi kutatást is. Ez a többlet két összetevőben kézzelfoghatóan érzékelhető.

a) Az egyik, ami megjelenik az értekezés fegyelmezett felépítésében is, hogy az egyes konkrét egyházmegyékben működő bíróságoknak és személyi előfeltételeiknek a részletes bemutatása elé illeszti első részként, mint „generalia”-t, a középkori egyházi bíraskodás fórumrendszerének, kompetenciaköreinek, és eljárásainak az általános áttekintését. Ezzel a német szentszéki bíraskodás kifejtését a korabeli egyetemes egyházi intézménytörténeti keretek közé helyezi. A „generalia” felépítése és tartalma így több szempontból is figyelemreméltó. Mindenekelőtt azért, mert az egyetemes jog felvázolásának első ránézésre könnyűnek tűnő feladata, korántsem egyszerű. Itt mindössze arra a tényre szeretném felhívni a figyelmet, hogy ugyan a 12-13. századtól, a *Decretum Gratiani* (1140 körül) és a *Liber Extra* (1234) egyetemeken történő oktatásának és széleskörű elterjedtségének egységesítő hatásaként (sőt a *Liber Extra* előtt már az ún. *Quinque compilationes antike* [1192-1226], utána pedig a *Liber Sextus* [1298] és a *Clementinae* [1317] befolyásának is köszönhetően) ténylegesen beszélhetünk egy egységes keretbe foglalt kánonjogi rendszerről, azonban az egyedi esetekre hozott döntések és az adott részegyházakban való alkalmazás egyedi körülményei miatt mindez korántsem tekinthető egy teljesen homogén fegyelmi anyagnak. Találhatóan rögzíti a Szerző, saját kutatómunkája eredményét értékelve, hogy „a színes jogforrási bázisból az eredmény is nagyon színes lett”. Ezt a megállapítást nem önkritikaként kell felfognunk, hanem az előbb említett ténnyel történt gyakorlati szembesülés összegzésének. Itt nem pusztán arról van szó, hogy az egyes szentszéki bíróságok különböző időszakainak eredeti forrásanyaga eltérő, mind a fennmaradt kéziratos állományt, mind annak feldolgozottságát illetően; hanem arról is, hogy milyen részleges jogi, kánonjogi segédiródmű, vagy éppen akár világi jogi hatás, esetleg szokásjogi hagyomány érvényesült az adott egyházi bíróság gyakorlatában. Jól látható, hogy Gulielmus Durantis (†1296) híres műve, a *Speculum Iudiciale*, de Tancredus (†1234/1236) *Ordo Iudiciarius* és *Ordo Iudiciarius Antequam* munkája is az egyetemes zsinórmértéket tartalmazza a bírósági eljárásokhoz, melytől számtalan esetben eltéréseket tudunk felfedezni az egyes helyi gyakorlatban (mindkét szerzőről és műveikről precíz elemzést olvashatunk a *Diccionario General de Derecho Canónico*-ban ([Pamplona 2012]). Különösen értékesek a kánoni joggyűjteményeknek azok a kéziratos exemplárjai, amelyek elejére utólag bemásolták a használat helye szerinti egyházi bíróság eljárási menetének a vázlatát, vagy különböző kiegészítéseket fűztek az egyes kánonok bírósági alkalmazhatóságáról, esettípusokat említve (pl. Strassbourg, Bibliothèque Nationale et Univ. Ms. 108). Ez az a pont, ahol egy megjegyzés erejéig talán fontos megemlíteni, hogy nemcsak az egyházjog hatott a *ius commune* részeként a világi bírósági tevékenységre, hanem a hatás két irányú volt, amelyre jó példa a Szentpétervári Nemzeti Könyvtárban őrzött Lat. O. v. II-es kézirat, Chartres-i Szt. Ivo kánonjoggyűjteménye *Panormia* szövegcsaládjának a szövegtanúja, amely exemplár utolsó egységeként a *Liber iuris Tubingensis*-t olvashatjuk. Talán éppen ezért egy rövid gondolatsor erejéig érdemes lenne – a második részben való háromszori zárójeles említésen túl – erre az egymásra hatásra általánosságban, a „generalia”-ban kitérni Manlio Bellomo *Scienza del diritto e società medievale* (Róma 1997) és Ennio Cortese *Le grandi linee della storia giuridica medievale* (Róma 2003) műve alapján. A Szerzőnek a fegyelmezett és arányos szerkezet miatt nyilván ügyelnie kellett arra, hogy elkerülje a felesleges kitérőket, amelyet nagyon tapasztalt mértéktartással sikerült is megtennie. Ebben az esetben, éppen a következetesen érvényesített módszer, vagyis az egyetemes és részleges jog sajátosságainak, ill. viszonyának érzékeltetése miatt, mégis kivétel tehető, egy rövid magyarázat erejéig.

b) Hasonló módon értékessé teszi a „*generalia*”-t az egyházmegyei és főegyházmegyei bíráskodásnak az egyházi jogszolgáltatás hierarchiájában való elhelyezése, és az ebből fakadó, fokozat szerinti kompetenciakörök bemutatása, valamint a belső szervezeti feltételek ismertetése. Itt kerül kifejtésre a *Tézisfüzetben* is kihangsúlyozott magyarázata a *procurator* hivatalának, a bíróság személyi feltételei között. A *procurator* (*procurator fiscalis*, vagy *promotor*) funkcióját, akkori feladatkörének tartalmát figyelembe véve, az ügyész kifejezéssel fordítja a Szerző, melyet kellőképpen indokol is (p. 20-21). A magam részéről az érvelést meggyőzőnek tartom, és amennyiben szükséges a fordítása, úgy az ügyész kifejezés mindenképpen a legpontosabb megnevezés a gyakorolt feladatkörre, a tárgyalt időszakban. Mivel a *procurator* szót a hatályos Egyházi Törvénykönyv (cann. 1481-1484) képviselő értelemben használja, és már a *Codex iuris canonici* (1917)-ben is ebben az értelemben szerepel (cann. 1586-1588), a *Corpus iuris canonici* gazdag forrásanyagára hivatkozva, így javasolnám egy olyan kiegészítő megjegyzésnek a beillesztését, hogy „bár a kodifikált kánonjog *képviselő* értelemben használja a kifejezést, az érett középkor bírósági szóhasználatában a *procurator* jogköre leginkább a mai ügyésznek felelt meg (ez utóbbi feladatkörre a kánonjog XIV. Benedek pápa 1741-es rendelkezésétől következetesen a *promotor iustitiae* kifejezést alkalmazza).”

c) Ezen túlmenően kell megemlíteni az alanyi és tárgyi illetékesség kategóriáinak az áttekintését, amely kiváló összegzést adja a III. Ince pápa (1198-1216) döntései következtében kialakult meglehetősen összetett rendszernek.

d) Végül, szintén a Disszertáció ezen értékei között szükséges kiemelni az egyházi eljárások vázlatát. Ezt a fejezetet is (Első rész; III. fejezet) a tömör és logikus felépítés jellemzi, amelyben a Szerző kiegyensúlyozott arányban használja a jogforrásokat, a jogeseti példákat, és a szakirodalmi értelmezést.

f) A másik jelentős *novum*, amellyel a Doktori értekezés már szerkezetében is túllép a Szerző korábbi, témába illeszkedő monografikus munkáján, a második részben („*specialia*”) kap helyet. Itt a bajor terület egyházi bíróságainak részletes tárgyalását ugyanazon szempontrendszer alapján tovább folytatja a II. fejezetben a Mainzi Érseki Bírósággal, a Manzi Főegyházmegye területén működő különös jogállású kerületeinek (*Kommissariate*), valamint Köln és Trier egyházi bíróságai leírásával. Ennek keretében nemcsak a lehető legteljesebb kép kialakítására törekszik a felsorolt szentszéki bíróságok joghatóságának, ügyköreinek, szervezeti és eljárásrendjének a rendelkezésre álló források alapján történő bemutatásával. Önmagában a Mainzi Főegyházmegye összetett bírósági rendszerének az alapos ismertetése (pp. 106-142) egy olyan önálló kismonográfiát jelent, amely nemzetközi összehasonlításban is egyedülálló, mivel a mainzi egyháztartomány szisztematikus feldolgozása egyházi intézménytörténeti szempontból mindmáig nem történt meg.

3. A Szerző a „*specialia*” kifejtéséhez a *Középkori bajor egyházi bíráskodás* című munkájában használttól eltérő módszert és tárgyalási stílust használ, amely kiemeli a Disszertáció önállóságát. A letisztult – egységességre törekvő – módszer lehetővé tette az egyes szentszéki bíróságokon tevékenykedő tisztségviselők feladatkörének következetes áttekintését és összegzését, a felhasznált források alapján. Ez azért is figyelemre méltó, mivel – ahogy azt a Szerző is jelzi – a vizsgált időszakban az említett bírósági hivatalok még nem voltak világosan szétválasztva, beleértve az adott feladatkörök megnevezésére alkalmazott kifejezésekhez tartozó pontosan meghatározott tartalmat. Ezeknek az egyre pontosabb elkülönítése éppen a 14. század folyamán kezdődött meg. Így a Szerző által a vizsgált szentszéki bíróságok esetében, az egyes megnevezések kapcsán megadott feladatköri leírások – a partikuláris statútumok és rendtartások által rögzítetteket súlyozottan figyelembe véve – a Disszertáció fontos és előremutató eredményei közé tartoznak (ahogy azt már a *procurator* kifejezés árnyalt értelmezésénél is látható volt).

4. Mindenképpen elismerően kell szólni, a bíróságok működésére vonatkozó forrásanyag következetes felhasználásáról, különös tekintettel – a Bambergi Rendtartáson (1463) túl – Heinrich von Virneburg statútumaira (1330), Wilhelm von Gennepe statútumaira (1353), és Hermann von Wied rendtartására (1528). Ezek a források jelentik a legfontosabb támpontokat a Disszertációban felvázolt, jelentős számú intézménytörténeti megállapítás megtételéhez.

Az egyetemes kánonjogi előírások használata – melyek főként a „generalia”-ban kapnak helyett – hasonlóan következetesen történik. Azonban ezekkel kapcsolatosan, néhány esetben hiányérzete van az olvasónak, a hivatkozás elmaradása miatt. A megemlített pápai eredetű jogszabályoknál (vö. III. Ince és IV. Ince pápa) éppen ezért fontosnak tartom az August Potthast által szerkesztett *Regesta Pontificum Romanorum inde ab a. post Christum natum MCXCVIII ad a. MCCCIV* (1875; repr. 1957) sorszámainak a szerepeltetését a jegyzetapparátusban. Ugyanígy, az egyetemes zsinatok szövegére történő utalásokkor mindenképpen szükséges, ha nem is a *Conciliorum oecumenicorum generaliumque decreta* (2006kk), de legalább a *Conciliorum oecumenicorum decreta* (³1973) kritikai szövegkiadása oldalszámának a feltüntetése. A *Corpus iuris canonici*-ben szereplő egyes gyűjteményekre történő hivatkozásnál pedig ajánlom a nemzetközileg bevett, modern rövidítésrendszer következetes alkalmazását (vö. C.23 q.5 c.25; X 2.28.26; VI 3.14.4; ld. Erdő P., *Az egyházjog forrásai*, 1998) tekintettel a Disszertáció nemzetközileg is kiemelkedő eredményeire.

Összegzés: Balogh Elemér, mint német egyházi bíraskodás intézménytörténetek nemzetközileg is egyik legkiemelkedőbb szakértője, kellő kiegyensúlyozottsággal, eddigi kutatási eredményeit kritikusan felhasználva, a forrásfeldolgozás eszközeit a lehető legteljesebben kiaknázva állította össze Disszertációját. Korábbi részletkutatásait beillesztette mind az egyetemes egyházi, mind a német terület partikuláris intézménytörténeti keretébe. A feltárt új tényeket egységes szempontok szerint rendszerezte a német területen működő egyházi jogszolgáltatás statikus és dinamikus sajátosságainak a részletes leírásához. Ennek folyamán nemcsak pontosította eddigi megállapításait, új tárgyalási módszert alkalmazva, hanem jelentősen bővítette a nemzetközi kutatás által szisztematikusan feldolgozott anyagot. Az egyes szentszéki bíróságokon tevékenykedő tisztségviselők feladatkörének leírásával lényegileg hozzájárult a különböző bírósági hivatalok érett középkorban történt kikristályosodási folyamatának tartalmi meghatározásához. Mindezen túl, egyedülálló módon hozzájárult a mainzi egyháztartomány szisztematikus intézménytörténeti feldolgozásához. A Disszertáció egésze ezáltal kiemelkedő adalékkal szolgál a középkori egyházi intézményrendszer, azon belül az egyházi jogszolgáltatás működésének a nemzetközi feltárásához.

Mindezek alapján a Doktori értekezést az MTA doktora cím odaítéléséhez alkalmasnak tartom, és javaslom a nyilvános védés kitűzését.

Dr. Szuromi Szabolcs DSc.

Los Angeles, CA 2025. február 1.